

An Explanation of the Miraculous Nature of the Holy Quran in the Thought of Imam Khamenei

Ahmad Fasihi Akhlaqi¹

Received: 2024/04/01 • Revised: 2025/02/03 • Accepted: 2025/02/09 • Published online: 2025/04/09

Abstract

The Holy Quran is an enduring miracle and a steadfast pillar of Islam across time and space. The study of the Quran's miraculous nature is an external Quranic science that has drawn the attention of many scholars. Imam Khamenei, as a contemporary innovative and insightful scholar, has frequently addressed the miraculous aspects and wonders of the Quran in various contexts. Given the diversity of perspectives on the interpretation of the Quran's miraculousness, it is essential to examine how the Supreme Leader of the Islamic Revolution conceptualizes this phenomenon. Employing a descriptive-analytical approach and utilizing library and software resources, this study seeks to answer the question: What is the nature of the Quran's miraculousness in the thought of Imam Khamenei? The hypothesis suggests that, in his view, the Quran is an eternal miracle that responds to humanity's fundamental needs throughout history and in all aspects of life. An analysis of Ayatollah Khamenei's statements reveals that miracles are real phenomena beyond ordinary human comprehension, and that God has equipped His messengers with miracles aligned with their respective eras to convince people and establish divine truth. The Holy Quran, in line with Islam's universal and perpetual mission, is

1. Ph.D. Student, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. fasihi7276@gmail.com

* Fasihi Akhlaqi, A. (2024). An Explanation of the Miraculous Nature of the Holy Quran in the Thought of Imam Khamenei. *Journal of Studies of Quranic Sciences*, 6(21), pp. 68-101.

<https://doi.org/10.22081/jqss.2025.68808.1291>

presented as the Prophet Muhammad's (PBUH) comprehensive and everlasting miracle. It manifests multiple dimensions of miraculousness: its linguistic beauty represents an unparalleled artistic masterpiece, and its structure—characterized by rhythm, resonance, coherence, and harmony—demonstrates an extraordinary composition. Moreover, its eloquent and sublime expressions encompass principles that ensure human prosperity and well-being, maintaining their freshness and relevance across generations.

Keywords

Holy Quran, Imam Khamenei, Quranic Miracle, Linguistic Artistry, Principles of Life.

بيان إعجاز القرآن الكريم في فكر آية الله الخامنئي (دام ظله)

أحمد فصیحی أخلاقی^١

تاريخ الإستلام: ٢٠٢٤/٠٤/٠١ • تاريخ التعديل: ٢٠٢٥/٠٢/٠٣ • تاريخ القبول: ٢٠٢٥/٠٢/٠٩ • تاريخ الإصدار: ٢٠٢٥/٠٤/٠٩

الملخص

إن القرآن الكريم معجزة باقية وسندا ثابتا للإسلام عبر الزمان والمكان، وتعد معجزة القرآن من العلوم غير القرآنية التي استحوذت على اهتمام كثير من الباحثين. لقد أوضح الإمام الخامنئي، الذي يعد من أكثر العلماء المعاصرين إبداعاً وبصيرة، معجزات القرآن وعجائبه في مناسبات مختلفة. ونظراً لاختلاف وجهات النظر في تفسير إعجاز القرآن، فإن تفسيره في نظر قائد الثورة الإسلامية مهم وجدير بالملاحظة. وباستخدام المنهج الوصفي التحليلي والأدوات المكتبية والبرمجية، يسعى هذا المقال للإجابة على سؤال ما هو وجه إعجاز القرآن الكريم في فكر الإمام الخامنئي؟ والفرضية هنا هي أن القرآن الكريم من وجهة نظره كان ولا يزال معجزة أبدية تستجيب للاحتياجات الأساسية للإنسانية عبر التاريخ وفي كافة مجالات الحياة الواسعة. تشير الأبحاث التي أجريت على كلمات آية الله خامنئي إلى أن المعجزات ظاهرة حقيقية لها عوامل خارجة عن فهم البشر العاديين، وأن الله زود رسله بمعجزات تتناسب مع عصرهم من أجل إقناع الناس وإثبات شرعيته. وفقاً لرسالة الإسلام العالمية والدائمة، فقد تم تقديم القرآن الكريم باعتباره معجزة شاملة وخالدة للنبي الكريم ﷺ، ذات أبعاد مختلفة؛ فهو عمل فني فريد في جماله

٧٠
مِظَالُ الْحَقِّ فِي الْقُرْآنِ

سال دشم، شمارہ سوم، بابہ: ١٤٠٣ (پیشانی ٢١)

١. طالب دكتوراه، جامعة المصطفی، قم، إيران. fashihi7276@gmail.com

* أخلاقی، أحمد فصیحی. (٢٠٢٤م). بیان إعجاز القرآن الكريم في فكر آية الله الخامنئي (دام ظله)، الفصلية العلمية - الترويجية لدراسات علوم القرآن، ٦(٢١)، صص ٦٨-١٠١.

<https://Doi.org/10.22081/jqss.2025.68808.1291>

اللفظي وأناقة، وفي صياغته وتركيب جملته، وله لحن، ورنين، ونظام، وأسلوب خاص. وهذه الكلمات البليغة والجميلة تحتوي على قواعد تجلب السعادة والصحة للمجتمع البشري وتكون دائماً طازجة ومثمرة.

الكلمات الرئيسية

القرآن الكريم، الإمام الخامني، إيجاز القرآن، الفن الكلامي، قواعد الحياة.

تبیین اعجاز قرآن کریم در اندیشه امام خامنه‌ای (دام‌الله)

احمد فصیحی اخلاقی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۳ • تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۱۱/۱۵ • تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۱ • تاریخ آنلاین: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

چکیده

قرآن کریم معجزه ماندگار و پشتوانه استوار اسلام در گستره زمان و پهنه مکان است. اعجاز قرآن یکی از علوم برون قرآنی است که همت پژوهشگران بسیاری بدان عطف شده است. امام خامنه‌ای که از دانشمندان نواندیش و ژرف‌نگر معاصر است، در فرصت‌های گوناگون به تبیین اعجاز قرآن و شگفتی‌های آن پرداخته است. باتوجه به ناهمگونی دیدگاه‌ها در تفسیر اعجاز قرآن، تبیین آن در نگره‌ی رهبر انقلاب اسلامی بایسته است. این نوشتار با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و ابزار کتابخانه‌ی و نرم‌افزاری در پی پاسخ‌بدین پرسش است که اعجاز قرآن کریم در اندیشه امام خامنه‌ای چیست؟ فرض بر آن است که قرآن از نظرگاه ایشان یک معجزه جاوید و پاسخگوی نیازهای اساسی بشر در همه تاریخ و نسبت به همه صحنه‌های وسیع زندگی بوده و هست. پی‌جوی‌های انجام شده در گفتارهای آیت‌الله خامنه‌ای حکایت از آن دارد که اعجاز یک پدیده واقعی و دارای عوامل فراتر از درک بشر عادی است و خداوند فرستاده‌های خویش را به منظور اقناع مردم و اثبات حقانیت خویش، مجهز به معجزه هم‌سو با زمان‌شان می‌کرد. قرآن کریم به تبع رسالت عالم‌گیر و دائمی اسلام، به‌عنوان معجزه‌ی جامع و جاوید پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم معرفی شده است که دارای ابعاد گوناگون است؛ در جمال و زیبایی لفظی یک اثر هنری

۷۲
مِطَالَعَاتُ الْقُرْآنِ

سال دهم، شماره سوم، پاییز، ۱۴۰۳ (پیاپی ۲۱)

^۱ دانشجوی مقطع دکتری، جامعه المصطفی، قم، ایران. fasihi7276@gmail.com

۱. دانشجوی مقطع دکتری، جامعه المصطفی، قم، ایران.

* فصیحی اخلاقی، احمد. (۱۴۰۳). تبیین اعجاز قرآن کریم در اندیشه امام خامنه‌ای ^(دام‌الله). فصلنامه علمی - ترویجی مطالعات علوم قرآن، ۶(۲۱)، صص ۶۸-۱۰۱.

<https://Doi.org/10.22081/jqss.2025.68808.1291>

بی نظیر و در عبارت بندی و جمله پردازی دارای آهنگ، طنین، نظم و نسق خاص است. همین الفاظ رسا و زیبا در بردارنده ی قواعد سعادت بخش و سلامت آفرین برای جامعه ی بشری بوده و همواره از تازگی و زاینده گی برخوردار است.

کلیدواژه ها

قرآن کریم، امام خامنه ای، اعجاز قرآن، هنر لفظی، قواعد زندگی.

مقدمه

یکی از دانش‌های برون‌قرآنی، علوم قرآن است و اعجاز یکی از جستارهای مهم آن به‌شمار می‌رود که یک حقیقت ماوراءالطبیعی و دارای اسباب پنهان است. پیامبران الهی در مسیر ایفای نقش خود با سلیقه‌ها، افکار و بینش‌های گوناگون مواجه می‌شدند. آنان پس از دعوت مردم به حق، درپاره‌ای از زمان‌ها جهت اثبات حقانیت دعوت خویش و اقناع افکار مردم از معجزه یاری می‌جستند، تا انسان‌ها از شرک و آلودگی فکری به‌سوی توحید و طهارت روحی هدایت یابند. به تعبیر یکی از دانشمندان «رساندن پیام الهی به بشر بایستی با استدلال همراه باشد، تا با فهم آن را بپذیرد، حال اگر برای فهمیدن و پذیرفتن او، برهان به علت پایین بودن ذهن‌ها کافی نبود، آوردن معجزه لازم می‌باشد تا عقل‌های بشر را خاضع کنند.» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶؛ بنابراین، هدف از آوردن معجزه اقناع‌سازی و باورمندسازی جهت هدایت بشر است. اعجاز قرآن از دیرباز تاکنون محور توجه قرآن‌پژوهان است. آیت‌الله خامنه‌ای که از فقیهان و مفسران چیره‌دست معاصر بوده و از مهارت ادبی و ذایقه‌ی هنری و شعری نیز برخوردار است، اعجاز قرآن را دقیق‌تر و روزآمدتر بیان کرده است؛ از این‌رو گردآوری و تحلیل منطق فکری ایشان در این زمینه دارای اهمیت دوچندان است. نگارش پیش‌رو با مراجعه به بیانات رهبر انقلاب و نیز نظر به نگرش‌های برخی نویسندگان قرآنی، به پرسش‌های از قبیل چیستی، ابعاد و کارکردهای اعجاز قرآن کریم در نظام فکری امام خامنه‌ای پاسخ می‌دهد.

۱. پیشینه

اعجاز قرآن کریم از مباحث بنیادین دانش تفسیر، کلام و علوم قرآن است و آثاری بسیاری پیرامون آن تولید شده است که فهرست و بررسی آن‌ها پژوهشی جداگانه می‌طلبد. به‌عنوان مثال «المجید فی إعجاز القرآن المجید» اثر زملکانی، «البیان فی تفسیر القرآن» اثر آیت‌الله خویی، «التمهید فی علوم القرآن» نگارش آیت‌الله معرفت، نمونه‌ای از آثار دانشمندان علوم قرآنی در حوزه اعجاز است. بسیار از مفسران نیز ذیل آیه ۲۳ و

۲۴ سوره بقره به بحث اعجاز قرآن پرداخته‌اند. رهبر معظم انقلاب در جلسات ۲۳، ۲۵ و ۲۷ تفسیر سوره بقره و جلسات انس با قرآن، اعجاز قرآن و عرصه‌های آن را مطرح و نکات ظریفی را مطرح کرده است؛ بنابراین اعجاز قرآن دارای پیشینه پژوهشی غنی است؛ اما نوشته‌ی که نگرش مقام معظم رهبری در این زمینه را گردآورده باشد، یافت نشد. بدین جهت وجهه‌ی همت این قلم جمع‌آوری، تنظیم و تحلیل بیانات و اشارات ایشان درباره‌ی اعجاز قرآن کریم است و در این راستا از روش توصیفی-تحلیلی و ابزار کتابخانه‌ی و نرم‌افزاری بهره گرفته است.

۲. مفهوم‌شناسی اعجاز

اعجاز، مصدر باب افعال از ماده «عجز» در لغت به معانی ضعف و ناتوانی (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۹، ص ۵۸؛ جوهری، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۸۸۳؛ فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۲۱۵)؛ درنگ کردن و تأخیر داشتن (راغب اصفهانی، ۱۴۲۶ق، ص ۵۵۳؛ ابن فارس، ۱۴۲۰ق، ج ۴، ص ۲۳؛ جوهری، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۸۸۳)؛ پایان و مؤخر چیزی (جوهری، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۸۸۳؛ ابن فارس، ۱۴۲۰ق، ج ۴، ص ۲۳۳؛ راغب اصفهانی، ۱۴۲۶ق، ص ۵۵۳)؛ فوت و از دست رفتن (طریحی، ۱۳۷۵ق، ج ۴، ص ۲۴) است. «اعجاز» در لغت به معنای «یافتن عجز» (فیومی، ۱۴۰۵ق، ج ۲، ص ۳۹۳) یا «ایجاد عجز» (طریحی، ۱۳۷۵ق، ج ۴، ص ۲۵؛ راغب اصفهانی، ۱۴۲۶ق، ص ۵۴۷) در طرف مقابل است. موضوع اعجاز از موضوعات کلامی است که همواره مورد گفت‌وگوی دانشمندان بوده است (ر.ک: طوسی و حلی، ۱۴۰۷ق، ص ۳۵۰؛ سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۲۳۸). معجزه امر خارق‌العاده‌ی است که دارای سه ویژگی است:

۱. معجزه‌گر: آورنده‌ی معجزه باید مدعی منصب الهی و تحدی‌کننده باشد (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۰۲) و مغلوب واقع نشود (خویی، بی‌تا، ص ۳۵؛ طباطبایی، ۱۳۶۲، صص ۱۱۵-۱۱۶)؛
۲. خود معجزه: معجزه باید خارق‌عادت باشد، پس از ادعای منصب الهی واقع شود (خویی، بی‌تا، ص ۳۵)، محال عقلی یا محال نقلی نباشد (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۱، ص ۷۳؛ جوادی آملی، ۱۳۸۱، ص ۹۰) و از امور شر نبوده و مطابق با ادعا باشد. (طوسی، علامه حلی، ۱۴۰۷ق، ص ۳۵۰) و مغلوب واقع نشود (سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۲۳۸).

۳. مخاطبان معجزه: مخاطب معجزه باید قدرت درک معجزه را داشته و از آوردن مثل آن ناتوان باشد (خوبی، بی‌تا، ص ۳؛ خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶). اینک که مفهوم معجزه روشن شد، مؤلفه‌های مطرح شده از سوی امام خامنه‌ای در حوزه اعجاز قرآن، مورد بررسی و تحلیل قرار خواهد گرفت.

۳. اعجاز و اصل علیت

هستی براساس نظام علیت استوار است. هیچ پدیده‌ی بدون علت نمی‌باشد. معجزه نیز یک پدیده است پس باید علت داشته باشد؛ اما علت آن در زمان خود فراتر از درک بشر است. آیت‌الله خامنه‌ای در این زمینه می‌گوید: «معجزه فعل و انفعالی است که از قانون الهی در طبیعت خارج نیست؛ اما بشریت آن قانون را نشناخته - لاقول در هنگام وقوع - و توانایی ایجاد آن فعل و انفعال را ندارد، بلکه تنها اثر آن قانون (فعل و انفعال) را احساس می‌کند و می‌بیند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶) ایشان می‌افزاید: «...هر پدیده‌ای که به شکل معجزه آسا اتفاق می‌افتد، حتماً یک علتی دارد؛ اگرچه با آن علت ظاهری همخوان نبوده و برای ما ناشناخته است». ایشان در پاسخ بدین سؤال که مگر می‌شود ما یک علتی را نشناخته باشیم، می‌فرماید: «بشر علت و معلول‌های کمی را در دنیا شناخته‌اند. برای مثال ما قانون جاذبه و قانون الکتریسیته و... را کشف کردیم. قانون جاذبه که با نیوتن متولد نشد، بلکه میلیاردها سال از اول عمر جهان طبیعت، وجود داشت و انسان‌ها آن را کشف نکرده بودند...؛ بنابراین امروز نیز قوانین بی‌نهایت زیادی وجود دارد که کشف نشده است؛ زیرا دانش بشر روزبه‌روز پیش می‌رود، اگر همه‌ی علت‌ها را کشف کرده بودیم، پیشرفت دانش بشر و افزایش کشفیات معنا نداشت. البته هیچ استبعادی ندارد که زمانی اراده‌ی خداوند بر روشن کردن علل معجزات تعلق گیرد...» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۳۰).

از نگاه رهبر معظم انقلاب «کشف علت معجزه، آسیبی به معجزه بودن آن نمی‌رساند؛ زیرا چه معجزه‌ی بالاتر از اینکه انسانی فی‌المثال حضرت موسی علیه السلام کاری را انجام دهد که دانش بشری بعد از سه هزار سال بتواند به راز آن پی‌ببرد؟ این

خودش معجزه بزرگی است...» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶)؛ بنابراین «معجزه نقض قانون علیت نیست، اما نقض روال طبیعی عملکرد قانون هست، یعنی عملکرد این قانون طبیعی به طور طبیعی عوض شده و آن شکلی که این کار، طبیعی انجام می‌گرفت، نقض شده و این مانعی ندارد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶). برخی نظریه پردازان دیگر نیز به این نکته توجه کرده‌اند (ر.ک: جوادی آملی، ۱۳۸۱، ص ۹۱ و ۹۳). علامه طباطبایی می‌نویسد: تبدیل شدن عصا به اژدها محال عقلی نیست، ولی نیازمند علل و شرایط زمانی و مکانی مخصوصی است (تدریجی بودن حوادث طبیعی)؛ لیکن در مسیر معجزه، نیازی به این شرایط پیچیده و مدّت دار نیست، زیرا «علة العلل» که همان اراده‌ی خداست، همه‌ی آن تأثیرهایی را که می‌بایست در طول قرن‌ها انجام پذیرد، در یک آن، به کار می‌اندازد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۷۵)، یعنی آورنده معجزه از راه علل خفیه‌ی غیبیه نفسیه که در کار است و از آن‌ها خبر دارد، پدیده را ایجاد می‌کند و این کار از بشر عادی ساخته نیست (جوادی آملی، ۱۳۸۱، ص ۹۱ و ۹۳). آیت‌الله جوادی آملی در تبیین سازگاری معجزه با نظام علیّت می‌نویسد: در اعجاز «طفره» نیست؛ هر امر ممتدی اعم از اینکه امتداد آن زمانی، مکانی، جوهری یا وجودی باشد، اول، وسط و آخر دارد، اگر موجودی این امر ممتد را طی کند و از اول به آخر برسد حتماً وسط را هم طی کرده است. طفره یعنی اینکه متحرکی از مبدئی به مقصدی برسد، ولی بین مبدأ و معاد را طی نکند، طفره مستحیل است. در هیچ امری از جمله اعجاز طفره رخ نمی‌دهد و همه چیز براساس علت و اسباب خود صورت می‌گیرد (جوادی آملی، ۱۳۸۱، صص ۹۶-۹۷).

براساس آنچه گذشت می‌توان گفت: معجزه پدیده‌ی خارق‌العاده و دارای علل خفیه است که در اختیار پیامبران قرار می‌گیرد و بشر قادر به درک آن نیست؛ زیرا در ظاهر با علل و اسباب طبیعی ایجاد نمی‌شود؛ اما خارج از نظام علیت نبوده و ناقض آن نیست.

۴. اعجاز و سحر

پدیده‌ها و رفتارهای خاصی وجود دارد که همچون معجزه دارای عوامل ناشناخته و

نامأنوس هستند و در نگاه اول برخلاف روال طبیعی ظهور می‌یابند؛ همانند سحر، شعبده و... حال سؤال آن است که تفاوت معجزه و سحر در چیست؟ آیت‌الله خامنه‌ای با عرضه نمونه‌های تاریخی از معجزه و سحر و استناد به آیات قرآن، دو تمایز میان آن دو قایل شده است.

الف) معجزه، ارائه‌ی یک حقیقت و واقعیتی است که بیننده از آن واقعیت فقط خود آن پدیده را می‌بیند و علل آن را درک نمی‌تواند؛ مثلاً حضرت موسی علیه السلام وقتی عصا را به سنگ زد، آن سنگ حقیقتاً شکافته شد و از آن دوازده چشمه‌ی جوشان آب بیرون آمد که هر کس از آن آب می‌خورد احساس رفع عطش می‌کرد، یعنی مواد آب وارد بدنش می‌شد و هیچ توهمی برایش وجود نداشت؛ اما سحر، ارائه یک امر خیالی باطل و یک امر دروغین است که به‌صورت واقعیت نشان داده می‌شود. مثل آن ریسمان‌ها و عصاهای سحری فرعون که وقتی آن عصاها و ریسمان‌ها را روی زمین ریختند کسانی که مشاهده می‌کردند به نظرشان می‌رسید آن ریسمان‌ها و عصاها حرکت می‌کنند، درحالی‌که در واقع حرکت نمی‌کردند، لکن تأثیر سحر در چشم بینندگان، حرکت ریسمان‌ها را تداعی می‌کرد، ولذا قرآن می‌گوید: بر اثر سحر آن ساحران آن‌ها به خیال‌شان می‌رسید که این‌ها دارند حرکت می‌کنند (طه، ۶۶)؛ ازاین‌رو قرآن می‌فرماید: این عمل یک حيله گري جادو گرانه بود و واقعیتی نداشت. (طه، ۶۹) (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۳۰) پس معجزه حقیقتی است دارای تأثیر مستقیم و حقیقی؛ اما سحر تصرف در قوه خیال است که اثر آن نیز خیالی و تخیلی است. حتی اگر اثر واقعی هم بر انسان گذارد، این اثر به صورت غیرمستقیم و از طریق تأثیرگذاری در قوه خیال است (جوادی آملی، ۱۳۸۱، ص ۱۱۱).

ب) معجزه قابل تعلیم و تعلّم نیست؛ اما سحر قابل تعلیم و تعلّم است (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۳۰) به بیان دیگر؛ معجزه یک پدیده شهودی است و تنها با تهذیب نفس و قداست روح و ارتباط با قدرت خداوند به دست می‌آید؛ اما سحر یک عمل حصولی و فکری است که با آموزش و تمرین حاصل می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۱، ص ۱۱۴). نتیجه آنکه، معجزه به دلیل مبادی و اهداف خود، دارای ویژگی‌های است که

موجب تمایز آن از امور مشابه می‌شود. معجزه یک حقیقت ناشی از طهارت روح و دارایی اثر واقعی است، درحالی که سحر و شعبده، یک خیال باطل و دارای اثر کاذب و غیر مستقیم است.

۵. اعجاز و تناسب آن با زمان

رساندن هر پیامی ابزار مناسب، تأثیرگذار و هماهنگ با عصر خودش را می‌طلبد. مبارزه‌ای اثربخش خواهد بود که سلاح و روش آن از نوع سلاح و روش دشمن؛ اما در سطح بالاتر باشد تا بتوانند بر آنان فائق آیند. امام خامنه‌ای مسئله‌ی هم‌نوایی معجزه با زمان خود را با استناد به معجزات حضرت موسی علیه السلام، حضرت عیسی علیه السلام و قرآن کریم این‌گونه بیان می‌دارد: «در زمان حضرت موسی علیه السلام بازار کارهای خارق‌العاده و جادوگری رواج زیادی داشته و سحر با کارها و تردستی‌های عجیبی که می‌کردند اذهان انسان‌ها را به خودشان جذب می‌کردند. حضرت موسی علیه السلام هم با معجزه که در نگاه عامیانه و سطحی میان آن و سحر شباهتی وجود داشت، به میدان آمد و آنان را به مبارزه طلبید. زمان حضرت عیسی علیه السلام دوران رونق و رواج دانش پزشکی و پدید آمدن پزشکان بزرگ و معروف دنیا بود، و مایه‌های پزشکی و شفا دادن بیماران رایج بوده است، لذا معجزه آن حضرت برای قانع کردن و گرفتن میدان از دست طرف دیگر، به حسب بینش سطحی و عامیانه شبیه کار همان‌ها بود، آن‌ها مریض را معالجه می‌کردند، حضرت عیسی علیه السلام مریض را معالجه می‌داد، یا مثلاً کور مادرزاد را بینا می‌کرد و یا مرده را زنده می‌کرد، یعنی چیزی در همان میدان، منتها در سطح بالاتر. در محیط نزول قرآن؛ آن چیزی که مایه‌ی تفاخر حساب می‌آمد سخن و سخنوری بود، یعنی هنر مهم بزرگان قبایل و حتی شاهزاده‌ها و امیرزادگان عربی آن دوران، سخنوری بود. مردم عرب، مردم با ذوق، شعرفهم و شعرشناس بودند، در مقابل شعر به هیجان می‌آمدند و تحت تأثیر قرار می‌گرفتند.» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶)؛ از این رو حکمت الهی اقتضا نمود تا پیامبر صلی الله علیه و آله را با معجزه بیان و بلاغ خارق‌العاده قرآن مفتخر کند، به‌طوری که چیره‌دستان عرب در برابر فصاحت و اسلوب قرآن زانوی عجز بر زمین زنند و خود را

در برابر بلاغت و حلاوت قرآن درمانده ببینند و به وحی بودن آن اعتراف کند (خوئی، بی تا، ص ۴۱).

رهبر انقلاب تأکید می کند: «همه‌ی معجزه‌های که نسبت به فن رایج زمان خود میدان‌داری، تحدی و مبارزه طلبی می کند؛ هرچند به نظر عامیانه هم سطح و هم سنخ همان فن رایج است؛ اما یک تفاوت جوهری با آن کارها دارد که خود اهل فن (ساحر، پزشک و سخنور و...) آن را می فهمند...؛ بین شفا دادن کور مادرزاد با شفا دادن کسی که چشم داشته و نابینا شده تفاوت زیاد است... همچنان زبان شناسان دوران پیامبر ﷺ می دانستند که سخن قرآن یک چیز فوق العاده‌ای است و از نوع کار آن‌ها نیست، لذا ایمان می آوردند؛ مگر اهل عناد و لجاجت» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶). روایات نیز بر همین نظریه دلالت دارند؛ چنانچه امام رضا (ع) در بیان چرایی تفاوت معجزات انبیا می فرماید: معجزه هر پیامبری متناسب و هماهنگ با دانش و فن رایج زمان خودش است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۲۴). از نگاه قرآن پژوهان علت این هماهنگی آن است که دانشمندان، غیربشری بودن معجزه را سریع تر درک کرده و در برابر آن خضوع و به حقانیت آن اعتراف کنند (خوئی، بی تا، ص ۴۰؛ جوادی آملی، ۱۳۸۱، صص ۱۲۴-۱۲۵؛ مصباح یزدی، ۱۳۹۸، ص ۲۴۲).

حاصل آنکه پیامبران برای اثبات حقانیت خود، در مقابل دشمنان لجوج و تردیدکنندگان دعوت حق، گاهی از امور غیرعادی یاری می گرفتند و معجزه از سنخ همان دانش رایج و فن مرسوم، اما در سطح بالاتر می آوردند تا دانشمندان با درک غیرطبیعی بودن آن، به صدق مدعی نبوت، اعتراف کنند. قرآن کریم نیز با توجه به رواج زبان و ادبیات در عصر نزول، در اوج فصاحت و بلاغت نازل شد.

۶. اعجاز و تحدی قرآن کریم

گفتمان‌های فطرت‌محور و مکاتب حق‌بنیان همواره در قله‌های رفیع پیروزمندی قرار داشته و با تکیه بر پایه‌های استوار خود بدون ترس و هراس داعیه خویش را فریاد زده و مخالفان خویش را به محاجه و مبارزه فراخوانده است. قرآن کریم که از منشأ الهی و معارف هدایت‌گر و سعادت‌بخش برخوردار است، ضمن دعوت همگان به پذیرش و

بهره‌گیری از این اقیانوس عظیم، فرصت معارضه و همانندآوری را برای ستیزه‌گران فراهم ساخته است که تاکنون هیچ پاسخ درخور دریافت نکرده است. این عجز و ناتوانی معاندان، بهترین دلیل بر حقانیت و اعجاز جاودانه قرآن است.

امام خامنه‌ای با تکیه بر آیه ۲۳ و ۲۴ سوره بقره می‌فرماید: «در این دو آیه یک اتمام حجت و سخن راه‌گشا است برای کسانی که در مقابل دعوت اسلام لجاجت و سرکشی از خود نشان می‌دهند، یا کسانی که حقیقتاً در شک و تردید به سر می‌برند و در واقع راه را جستجو می‌کنند.» از نگاه ایشان «تحدی قرآن یک فراخوان فراگیر بوده و شامل همه‌ی بشریت در طول تاریخ می‌شود شمول افرادی (اسراء، ۸۸)، شمول زمانی (بقره، ۲۴)، شمول احوالی (اطلاق آیات). اگر کسی به مضمون این دو آیه توجه داشته باشد و عمل بکند، همان خاصیت شک‌زدایی را خواهد داشت، لذا مخاطب فقط کفار صدر اسلام نیستند.» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۰۲). دیگر دانش‌وران نیز به این موضوع تأکید دارند (ر.ک: معرفت، ۱۳۸۸، ج ۴، ص ۳۱؛ جوادی آملی، ۱۳۸۱، ص ۱۳۲). آیت‌الله خامنه‌ای مخاطبان دعوت اسلام را دو گروه لجاجت‌گران و تردیدداران دانسته، می‌فرماید: «افراد و جریان‌های لجاجت‌پیشه و بهانه‌گیر، به آسانی و با هیچ استدلالی نمی‌توانند حقیقت را ببینند و لجاجت خود را کنار گذارند؛ یعنی... حب آن باورهای پوسیده‌ی به ارث رسیده‌ی قدیمی و احساسات نفسانی... نمی‌گذارد شک خودش را با این چیزها زایل کند؛ زیرا شک او ناشی از ندانستن نیست... تا با ابزار دانستن برطرف شود. از این رو قرآن می‌گوید: «اگر در این شکی که دارید دنبال پیدا کردن حقیقت هستید» (بقره، ۲۴) راهش این است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۰۲). این مفسر نونگر قرآن در بیان حالت افرادی که دچار شک و تردید هستند می‌فرماید: «اگر مخاطب صادق و حقیقت‌جوی قرآن در اینکه واقعاً این کتاب از سوی خداست شک دارد، چنانچه این راهی را که قرآن در مقابل او می‌گذارد بپیماید، شک و تردیدش به طور قهری بر طرف خواهد شد... یاد کرد این نکته در این گذر مناسب است که از نگاه امام خامنه‌ای «تحدی قرآن نسبت به کارشناسان و دانشمندان است نه عوام مردم، به همین جهت آیه نمی‌گوید حتماً شخص خودت بیاور، بلکه می‌گوید: برو چیره‌دستان سخنور را پیدا کن و از آن‌ها بخواه تا یک

سوره مثل این سوره درست کنند و بیاورند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۰۲)؛ زیرا توده‌ی مردم قدرت مبارزه علمی و فرهنگی ندارد (جوادی آملی، ۱۳۸۱، ص ۱۳۲). از دید رهبر انقلاب «آیات تحدی نسبت به کسانی که واقعاً شک دارند و می‌خواهند مطلب برایشان روشن بشود اتمام حجت و در مقابل دشمنان عنود و لجوج تحدی است، و لذا نسبت به همه تحدی نیست» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۰۲). آیت الله جوادی آملی تحدی قرآن را در قالب قیاس و برهان تبیین کرده است؛ یعنی اگر این کتاب، کلام الهی نباشد پس کلام بشری است و اگر بشری باشد، سایر افراد بشر هم باید بتوانند مثل آن را بیاورند؛ اگر نتوانستند مثل آن را بیاورند، بشری بودنش اثبات می‌شود و اگر نتوانستند، معلوم می‌شود که بشری نیست و اعجازی است که ادعای نبوت آورنده‌ی خویش را به اثبات می‌رساند (جوادی آملی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۸).

۷. اعتراف دانشمندان به عجز از هم‌آوردی با قرآن کریم

مقام معظم رهبری پس از بیان مطالبی در مورد تحدی می‌فرماید: «۱۴۰۰ سال است که تحدی قرآن به قوت خودش باقی است و تاکنون هیچ‌کسی نتوانسته بدان پاسخ دهد، بلکه کسانی از قبیل ابن ابی العوجاء چیزهایی از خودشان ساختند؛ اما هیچ‌دوری آورده او را، هم‌وزن سخن قرآن ندانست. و لذا وقتی یک نفر اهل فن بگوید چنین چیزی در طول این چهارده قرن پیدا نشده خیلی مهم است!» ایشان می‌افزاید: «سرشناسان ادب عرب نه فقط نتوانستند این کار را بکنند، بلکه در مقابل این درخشش و نفوذ دعوت پیغمبر ﷺ، آنچنان در ماندند که به زور (تبلیغات منفی) متوسل شدند». (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۰۲) آیت‌الله معرفت نیز به این مسئله اشاره کرده است (ر.ک: معرفت، ۱۳۸۸، ج ۴، ص ۳۰). سیوطی تصریح می‌کند که عرب عصر نزول که در میان خود فصیحان و ادیبان چیره‌دست داشتند، حریص‌ترین مردمان به خاموش کردن نور قرآن بودند، اگر توان مقابله و معارضه داشتند، حتماً هم‌آوردی می‌کردند تا حجت را قطع کنند (سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۲۳۹).

از دید رهبر انقلاب اعتراف اهل فن به عجز در برابر قرآن چیزی مهم و نشان‌دهنده‌ی اعجاز آن است. ایشان می‌فرماید: «نویسنده و شاعر فصیح بزرگ مسیحی به نام

شبلی شمل، قصیده‌ی مفصلی درباره‌ی قرآن و درباره‌ی پیغمبر ما دارد که یک بیتش این است: «إِنِّي وَإِنْ لَمْ أَكُنْ لَمْ أَدِينْ بِدِينِهِ هَلْ أَكْفُرُونَ بِمُحْكَمِ الْآيَاتِ» یعنی من اگر چه به دین او اعتقادی ندارم، اما آیا می‌توانم کفر بورزم به این آیات محکمه قرآن. او یک عرب مسیحی است که به قرآن اعتقادی ندارد؛ اما می‌گوید من حقایق قرآن را نمی‌توانم انکار کنم. یا توماس کارلایل انگلیسی که ظاهراً اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ می‌زیسته، درباره‌ی قرآن کتاب دارد و مفصل حقایق قرآن را گفته... یا همین جان دیون پورت انگلیسی معروف که کتابش بنام «عذر تقصیر به پیشگاه محمد» ترجمه شده، همه‌ی این‌ها غیر مسلمان و مسیحی هستند و چون خودشان اهل دانش و بینش هستند وقتی نگاه می‌کنند به حقایق قرآن و محکمت آیات این کتاب، می‌بینند و تشخیص می‌دهند که این حقایق مربوط به ذهن محدود بشر نیست، ولذا غیر قابل انکار است و این خود بر اعجاز قرآن دلالت دارد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶). آیت الله مصباح یزدی نیز در همین زمینه می‌نگارد: شهادت ادیبان بزرگ عرب از صدر اسلام تا کنون، بر فوق توان بشر بودن فصاحت و بلاغت قرآن، بهترین دلیل بر خدایی بودن قرآن است (مصباح یزدی، ۱۳۹۸، ص ۲۴۰).

بر پایه آنچه گذشت می‌توان گفت: از دید رهبر معظم انقلاب تحدی قرآن کریم و عجز و درماندگی بشر از معارضه و هم‌وردی با آن، بهترین دلیل بر وحیانیت و اعجاز قرآن است؛ زیرا به اعتراف دانشمندان لطافت‌ها و ظرافت‌های لفظی و ادبی و نیز محتوای غنی، ژرف و جامع قرآن کریم، از حیظه قدرت محدود بشر بر نمی‌آید.

۸. جاودانگی اعجاز قرآن کریم

جامعیت محتوایی و ظرافت لفظی قرآن کریم، عقل بشری را به حیرت واداشته و عاجز ساخته است، تا آن‌جا که به‌رغم همه‌ی عنادها و تلاش‌ها، کسی نتوانسته سخنی در وزان قرآن به میدان آورد. در نتیجه باید گفت قرآن معجزه‌ی جاوید اسلام است. دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای در این باره چنین است: «لازمه معجزه بودن قرآن، جاودانگی است. اعجاز قرآن، با یک عمل معجز‌آسا در یک زمان خاص فرق می‌کند. مثلاً معجزات

حضرت موسی علیه السلام مربوط به یک زمان خاص بود و تمام شد؛ اما قرآن معجزه جاودانه است؛ زیرا اسلام، دین جاودانه است. پس معجزه بودن قرآن حتی بعد از گذشت چهارده قرن همچنان به قوت خود باقی است.» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶) سیوطی با تمسک به خاتمیت دین اسلام، بر جاودانگی اعجاز قرآن این گونه استدلال می‌کند: معجزه انبیا سلف بیشتر از امور حسی و موقت بوده؛ اما معجزه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با توجه به خاتمیت و ابدیت شریعت اسلام عقلی، ادراکی و جاودانی می‌باشد. خارق‌العاده بودن اعجاز قرآن، در اسلوب، بلاغت و اخبار از غیب همیشگی است، پس هیچ عصری از اعصار نمی‌گذرد مگر اینکه قسمتی از آنچه خبر از وقوعش داده آشکار می‌گردد که بر صحت ادعای قرآن دلالت کند (سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۲۳۸). به بیان کوتاه‌تر؛ خداوند قرآن را معجزه ماندگار قرار داد تا برهانی بر صدق شریعت ماندگار بوده و برای آینده‌گان حجت باشد (خونی، بی‌تا، ص ۴۵). جاودانگی اعجاز قرآن و تناسب معجزه با زمانه، می‌طلبد تا قرآن کریم نسبت به هر زمانی پیش‌قدم و پاسخ‌گو باشد، یعنی در زمان کنونی که دوران شکوفایی علم است، قرآن باید در بعد علمی معجزه بوده و در جهان علم دست برتر را داشته باشد. امام خامنه‌ای می‌فرماید: «ریشه و پایه و اساس علوم انسانی را در قرآن باید پیدا کرد... باید در زمینه‌های گوناگون به نکات و دقائق قرآن توجه کرد و مبانی علوم انسانی را در قرآن کریم جستجو و پیدا کرد.» (خامنه‌ای، دیدار جمعی از بانوان قرآن‌پژوه کشور ۱۳۸۸/۰۷/۲۸) ایشان در حوزه علوم طبیعی می‌فرماید: «آن روزی که قرآن فرمود: «...وَمَا بَثِّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ...» (شورا، ۲۹)؛ یعنی خدا جنبندگان را در زمین و آسمان قرار داد، بشر در آسمان جنبنده‌ای را نمی‌دید. ظاهراً آسمان یک سقفی بود با میخ‌های نورانی که همان ستاره‌ها باشند و از جنبنده در آنجا خبری نبود. اما امروز که بشر آسمان را کشف می‌کند، فرضیات بشری خبر از وجود موجودات و شرایط زیستی در بعضی از کرات دیگر می‌دهد. این فرضیه که موجودات کرات دیگر ممکن است دانش پیشرفته داشته باشند، ممکن است یک روزی کشف بشود، لکن وقتی کشف شد معجزه بودن قرآن را که هزاران سال قبل آمده یک حقیقتی را که بشر، حتی به مغزش هم خطوط نمی‌کرد، به این روشنی بیان کرده از بین نمی‌برد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶).

کوتاه سخن: معجزه دو نوع است؛ موقت و دائم. معجزات انبیا گذشته متناسب با شریعت‌شان، موقت و منحصر به زمان و مکان خود بوده است؛ اما اعجاز قرآن به تبع خاتمیت اسلام، دائمی است تا در همه تاریخ و برای همه نسل‌ها، دلیلی بر درستی اسلام باشد. بدین سبب خداوند اعجاز را در قرآن قرارداد و آن را جاودانه گردانید.

۹. وجوه اعجاز قرآن کریم

آنچه در عصر نزول و قرن‌ها بعد از آن شهره بود، اعجاز قرآن در ساحت فصاحت و بلاغت و زیبایی‌های لفظی بود؛ اما در صدهای اخیر خارق‌العاده بودن قرآن در ابعاد دیگر نیز مورد توجه پژوهش‌گران قرآنی قرار گرفته است. برخی متفکران در این زمینه می‌نویسد: اعجاز قرآن منحصر به اعجاز ادبی نیست؛ بلکه برای هر کسی به تناسب توانایی و تخصص او معجزه است؛ برای بلیغان در بلاغت، برای قانون‌گذاران در تقنین، برای سیاستمداران در سیاست و... و برای همه جهانیان معجزه است از نظر مطالبی که بدان‌ها راه نتوانند یافت، مانند: پیشگویی غیبی، معارف عالی و حقایق والا (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۱، ص ۶۰؛ معرفت، ۱۳۸۸، ج ۴، ص ۳۱؛ جوادی آملی، ۱۳۸۱، ص ۱۳۴).

۹-۱. اعجاز قرآن از نظر آورنده‌ی آن

از هر زاویه به قرآن چشم بدوزیم، خارق‌العاده بودنش آشکار و هویداست. یکی از ابعاد اعجاز قرآن، از نظر آورنده آن است. اینکه یک فرد مدرسه نرفته، معلم ندیده، خط ننوشته، کتاب نخوانده و به تعبیر علامه طباطبایی انسانی که تمام عمرش را در حضور قوم بی‌تمدن و فرهنگ سپری کرده باشد (طباطبایی، ۱۳۶۲، ص ۷۰) متنی را عرضه دهد که در همه جهات در اوج باشد و هیچ اثری در تراز آن یافت نشود، نمایان‌گر اعجاز و خارق‌العاده بودن آن است.

آیت الله خامنه‌ای با تکیه بر ائمه بودن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله یکی از وجوه اعجاز قرآن را اثبات و چنین بیان می‌دارد: «کسی که خواندن و نوشتن نمی‌دانسته و در عین حال متنی را ارائه می‌دهد که در قله‌ی فصاحت و بلاغت است، نشانه‌ی بر معجزه بودن آن متن

است؛ از طرفی دیگر اگر پیامبر ﷺ مکتب رفته بود و خواندن و نوشتن می دانست، مردم گمان می کردند که قرآن رونوشتی از کتب آسمانی پشین و کتب معارفی دیگر است (عنکبوت، ۴۸)؛ اما وقتی آن حضرت اُمّی بوده، راهی برای چنین شبهه و اشکالی باز نمی ماند. پس ارائه مطالبی دارای کمال زیبایی و بلاغت از سویی کسی که خواندن و نوشتن را نیاموخته، خود معجزه بزرگ است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۳۰). پیامبر ﷺ خود فرمود: من مدّت‌ها پیش از نزول قرآن، در میان شما زندگی کرده‌ام (و هرگز ادعای رسالت نداشته‌ام) آیا هیچ تعقل نمی کنید؟! (یونس، ۱۶) آن حضرت در طول این ۴۰ سال نه سخن علمی به میان آورد، نه یک بیت شعر سرود و نه یک سطر نثر نوشت؛ اما پس از چهل سال، ناگهان سخنانی آورد، که بزرگان عرب در مقابلش زانو زدند، و فصیحان و بلیغان آن روزگار در برابرش فرو ماندند. آن گاه سخنان خویش را در دنیا منتشر ساخت؛ اما هیچ دانشمند فرزانه و اندیشمند نابغه جرأت مبارزه و معارضه با آن را در خود نیافت (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۱، ص ۶۳)؛ زیرا این کتاب مالا مال از معارف عقلی و دقایق علمی و فلسفی است، به طوری که متفکران شرق و غرب عالم را مبهوت و متحیر ساخته است. این تفوق بر افکار و اندیشه‌ها تا قیامت ادامه خواهد داشت که خود از بزرگترین جنبه‌های اعجاز قرآن مجید است (خوئی، بی تا، ص ۴۸)؛ بنابراین آوردن کتابی با این ویژگی از سوی فردی اُمّی با آن خصوصیات و سوابق، خارج از توان بشر بوده و جز به اراده و قدرت الهی (اعجاز) میسر نیست (مصباح یزدی، ۱۳۹۸، ص ۲۶۴).

۹-۲. اعجاز لفظی قرآن کریم

الفاظ و کلمات ابزار انتقال پیام به مخاطب است. انتخاب واژه‌ها و ترکیب آنها در چگونگی تفهیم تأثیر بسزایی دارد. خداوند حکیم معارف و حقایق بس عمیق و گسترده را از عالم معنی به عالم لفظ تنزل داده و در صحیفه به اسم قرآن در اختیار بشریت قرار داده است. در گزینش و چینش کلمات قرآن به گونه‌ای عمل شده که هیچ بشری یارای مقابله با آن را نداشته و نخواهد داشت. به دیگر بیان، قرآن یک معجزه ادبی است که فصاحت آن در حد اعلا و بلاغت و رسایی آن بی مانند است. همین خصوصیت قرآن،

همگان را شگفت زده و از آوردن آن مانند آن عاجز و ناتوان ساخته است. امام خاмене‌ای که در عرصه شعر و ادبیات تخصص دارد، اعجاز لفظی قرآن را در زیبایی الفاظ، آهنگین بودن و نظم و نسق آن می‌داند.

۹-۳. زیبایی لفظی قرآن کریم

رهبر انقلاب که در زیبایی‌شناسی داری مهارت است، با بیان اینکه قرآن معیار استاندارد زبان عربی است، الفاظ قرآن را معجزه و رباینده‌ی دل‌ها می‌داند. ایشان در مورد الفاظ قرآن می‌فرماید: «الفاظ قرآن زیباترین الفاظ است، همه فصحا و بلغای عرب که پیرامون علوم مختلف ادبی عرب کتاب نوشتند، در جاهای مختلف به قرآن استشهاد می‌کنند یعنی هر جا که می‌خواهند زیبایی جمله یا عبارتی را ثابت کنند استدلال می‌کنند به آیه قرآن؛ یعنی قرآن معیار و استاندارد زبان عرب است و هیچ کس تردید ندارد که وقتی چیزی در قرآن آمد، در اوج زیبایی، صحت و اتقان است» (خاмене‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶)، ایشان در جایی در دیگر می‌فرماید: «همین زیبایی لفظی موجب شد، آن کسانی که دل‌هایشان را بر روی قرآن قفل زده و بسته بودند و حاضر نبودند مفاهیم قرآن را در هنگام نزول بفهمند، استفاده و قبول کنند، در مقابل زیبایی معجز‌آسای این الفاظ درماندند. الفاظ قرآن، خود یک معجزه است. قرآن شعر نیست، نثر هم نیست؛ اما هم زیبایی بهترین شعر را و هم زیبایی بهترین نثر را دارد. وزن هم گاهی در بعضی از آیات قرآن هست؛ اما زیبایی لفظی قرآن با وزن نیست؛ آنجایی که وزنی هم وجود ندارد، زیبایی لفظی قرآن، انسان را مجذوب می‌کند ... و دل انسان را می‌رباید» (خاмене‌ای، ۱۳۷۱/۰۳/۱۸)، آیت‌الله معرفت نیز این مطلب را بیان کرده است (معرفت، ۱۳۸۸، ج ۴، ص ۴۷). از نگاه رهبر انقلاب یکی از ابعاد عظمت قرآن جمال و زیبایی لفظی آن است: «قرآن یک اثر هنری بی‌نظیر است... عرب‌ها، که هم موسیقی الفاظ را می‌فهمیدند، هم با زبان ادب آشنا بودند، ناگهان دیدند یک پدیده هنری فوق‌العاده آمد که شبیه آن را نشنیده‌اند. این همان چیزی است که امیرالمؤمنین (علیه السلام) می‌فرماید: «ظَاهِرُهُ أُنِيقٌ» (عباشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۳) «أُنِيقٌ» یعنی آن زیبایی شگفت‌آور و حیرت‌انگیز» (خاмене‌ای، ۱۳۹۸/۰۲/۱۶). فخر رازی نیز با

تأکید می‌گوید: قرآن در نهایت وجوه فصاحت است (فخر رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲، ص ۳۴۸).
محصول سخن آنکه قرآن برای انتقال مفاهیم، زیباترین الفاظ را برگزیده است تا
آنجا که کلمات و جملات قرآن معیار سنجش زبان عرب قرار گرفته است. این جمال
لفظی، قرآن را به یک اثر هنری بی‌نظیر در تاریخ تبدیل کرده است تا آنجا که دل‌ها را
ربوده و قلب‌ها را ناخودآگاه تسخیر می‌کند.

۴-۹. آهنگین بودن قرآن کریم

یکی از جنبه‌های اعجاز لفظی قرآن موسیقی و آهنگ آن است. در بینش امام
خامنه‌ای قرآن یک سخن آهنگین، بدون سبک آهنگ شعری است. ایشان می‌فرماید:
«قرآن سخن آهنگین است و یک طنین ویژه، آهنگ خاص و نظم و نسق خاصی در
همه‌ی عبارات، جملات و کلمات قرآن وجود دارد و هیچ آیه‌ای از آیات قرآن را انسان
پیدا نمی‌کند که این خصوصیت را نداشته باشد. البته وزن مخصوصی ندارد. این آهنگ
غیر از اوزانی است که در اشعار عرب یا فارسی، یا اشعار اروپایی یا اشعار انگلیسی
هست؛ بلکه یک شکل خاص و یک آهنگ ویژه است که با خواند قرآن حس می‌شود»
(خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶). ایشان می‌افزاید: «موسیقی کلمات قرآن، آنجایی هم که حتی وزن
ندارد، یک چیز عجیب و بسیار گوش‌نواز است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۱۰/۲۱). آیت الله مصباح
یزدی نیز در این مورد چنین اظهار می‌دارد: آهنگ ویژه قرآن از آغاز نزول تاکنون مورد
توجه بوده تاحدی که توجه مخالفان قرآن و نیز دانشمندان دیگر ادیان را به خود جلب
کرده است (مصباح یزدی، ۱۳۹۸، ص ۲۴۰)؛ بنابراین یکی از ابعاد اعجاز لفظی، آهنگین بودن
عبارت و موسیقی گوش‌نواز قرآن است.

۵-۹. نظم و نسق قرآن کریم

از دیگر ساحت‌های اعجاز ادبی قرآن نظم و نسق ویژه آن است. با اینکه قرآن از
حروف و کلمات معمولی زبان عرب تشکیل شده است؛ اما نظم خاص و تألیف منحصر
به فرد آن در ترکیبات کلامی معجزه و غیرقابل تقلید و معارضه است. رهبر معظم

انقلاب در این مورد می‌فرماید: «کیفیت نظم و نسق بیان قرآنی یک کیفیت ابتکاری است، نه شعر است و نه نثر. گاهی یک وزن گونه در آن وجود دارد، اما وزنش مثل وزن شعر با آن اوزان و ترتیب خاص نیست. یک چیزی شبیه قافیه در آخرش هست؛ اما نه مثل قافیه شعر، بلکه با همان نظم و نسق «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (بقره، ۱۸۴) یا «إِنْ كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» (مائده، ۱۰۵) و... (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۰۲). بسیاری از دانشمندان علوم قرآن نظم و تألیف ویژه قرآن را عامل مصونیت آن از هم‌آوردی و معارضه می‌داند. سیوطی از قول ابوبکر القاضی می‌نویسد: اعجاز قرآن در نظم، تألیف و ترتیبی است که با نظم معتاد در کلام عرب و با شیوه‌های خطابی آن‌ها متفاوت است و همین موجب سلامت آن از معارضه شده است. ایشان می‌افزاید: نحوه نظم قرآن الگو و نمونه ندارد که طبق آن عمل گردد، و پیشوایی ندارد که به آن اقتدا شود تا همانند آن آورد (سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۲۴۲). از نگاه زملکانی وجه اعجاز به تألیف مخصوص قرآن مربوط می‌شود؛ مفردات آن از لحاظ ترکیب و توازن در حد اعتدال است، و مرکبات آن از نظر معنی در اوج است (سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۲۴۳). ابن عطیه نیز گوید: اعجاز قرآن به نظم، صحت معانی و فصاحت پایایی الفاظ آن می‌باشد، و این ناشی از احاطه علمی خداوند به همه‌ی امور است (ابن عطیه، ۱۴۲۲ق، ج ۱، ص ۵۲). به بیان دیگر: قالب و محتوای قرآن به گونه‌ای است که جز با علم و قدرت ویژه خداوندی تحقق نمی‌یابد و از این‌روست که بشر تاکنون نتوانسته همانندش را بیاورد (مصباح یزدی، ۱۳۹۸، ص ۲۱۵). در نتیجه؛ نظم، نسق، تألیف و ترکیب الفاظ و گزاره‌های قرآن به‌رغم اینکه از الف‌بای معمولی زبان عرب شکل یافته است، بی‌مانند بوده و موجب سلامت آن از هم‌آوردی شده است.

۹-۶. همه‌جانبه بودن اعجاز لفظی

اعجاز ادبی قرآن همه‌جانبه است؛ یعنی در هر ساحت و عرصه که وارد شده است به زیبایی سخن گفته است. امام خامنه‌ای در این بخش می‌فرماید: «در باب شعر: شعرای عرب می‌گویند اوج شعری فلان شاعر آن جایی است که راجع به جنگ سخن می‌گوید، اما اوج شعری فلان شاعر دیگر، آن وقتی است که در بزم سخن می‌گوید و...

در فارسی هم همین طور است؛ مثلاً لحن فردوسی حماسی، و لحن سعدی حکمت آمیز و تخصص حافظ غزل است - هر کدام وقتی از آن حوزه بیرون می آید تا وارد حوزه دیگر بشود-، شعرش از اوج می افتد. لکن قرآن این طور نیست و در همه ی بخش ها آن روح زیبایی خودش را دارد، یعنی آنجا که آیات عذاب را بیان می کند درست مثل همان جایی است که نعیم بهشت را بیان می دارد... یعنی میدان ها، صحنه ها و ساحت های مختلف، هیچ تفاوتی نمی کند در اینکه لفظ زیبا باشد.» (خامنه ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶).

۹-۷. اعجاز معنوی قرآن کریم

قرآن مجید، افزون بر اعجاز بیانی، در ساحت مفاهیم و معانی نیز معجزه است. رهبر معظم انقلاب اسلامی که خود شاعر و ادیب است، برای بیان اینکه قرآن معانی واقعی و حقیقی را در قالب زیباترین الفاظ جایی داده و این یک معجزه است، به شعر مثال زده، می فرماید: «زیباترین شعر آن است که خیال آمیزترین و از واقعیت دورترین باشد. می گویند چرا نظامی گنجوی در مثنوی های پنجگانه (خمسه ی نظامی)... مثلاً به سراغ خسرو و شیرین و اسکندرنامه رفته؟ و آدم حکیمی مثل نظامی چرا به سراغ داستان پیغمبران... نرفته؟ جواب می دهند که اگر می خواست سراغ آن حقایق تاریخی و مقدس برود نمی توانست خیال انگیزی کند؛ اما در باب خسرو و شیرین هر چیزی به ذهنش بیاید که می توانی زیباتر تصویر کنی میدان آزاد است. اگر بخواهند متن واقع را بیان کنند نمی توانند شعر بگویند.» آیت الله خامنه ای با بیان این تمثیل به جا، اعجاز معنوی قرآن را این گونه تبیین می کند: «اما قرآن آن اوج زیبایی و هنری اش مَرّ واقعیت است، یعنی متن واقع، بدون یک ذره خیال پردازی بیان شده است و این از آن جهات معنوی اعجاز قرآن است که امکان ندارد بشر بتواند به این زیبایی دور از دروغ پردازی و خیال بافی سخن بگوید و تمام داستان های قرآن همین طور است!» (خامنه ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶). از دید امام خامنه ای «فصاحت و بلاغت بی مانند قرآن بستر دست یابی به آن فضای بوستانِ پُربرکت و پُرشکوه معارف قرآنی است. به هر میزان که لفظ قرآن زیبا است، هزاران برابر، معانی و معارف آن زیباتر است. در هر عصری، اگر انسانی که با مسائل زندگی سروکار دارد و

با قرآن ارتباط نزدیک داشته باشد، معجزه قرآن را درمی‌یابد. به نظر من ما امروز معجزه معارف قرآنی را بیشتر از آن‌هایی که هزار سال قبل بودند می‌توانیم درک کنیم. در این دنیای پیچیده، طوفانی و سرشار از معضلات، قرآن وقتی وارد میدان می‌شود و حرف می‌زند «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ»، آدم این را حس می‌کند که واقعاً «يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ» (اسراء، ۹) (خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۰۳/۱۸). قرآن کریم با تعالیم برهانی، عقلی، عدالت‌محور و دوری از افراط و تفریط، جامعه‌ی منحط عرب را متحول ساخت و یک امت عزیز به وجود آورد (خوئی، بی‌تا، صص ۶۱-۶۲). این تحول همه‌جانبه و شگفت‌انگیز به فضل معارف و حیانی قرآن صورت پذیرفت که از عهده هیچ بشری بر نمی‌آید. اعجاز معنوی قرآن دارای ساحت‌ها و ابعاد گوناگون است. در بینش امام خامنه‌ای جهات ذیل جزء اعجاز معارفی قرآن است.

۸-۹. عمق و پایان ناپذیری قرآن کریم

از آغاز نزول قرآن تاکنون متفکران پرشماری، به تفسیرنویسی و پژوهش‌های قرآنی مشغول بوده و هستند؛ اما هیچ‌یک به انتهای معارف قرآنی دست نیافته است و این نشان‌گر عمق و گستردگی مفاهیم قرآن و بیان‌گر اعجاز آن است. آیت‌الله خامنه‌ای می‌فرماید: «قرآن یک گنجینه‌ی تمام‌نشدنی است. قرآن از لحاظ کمیت محدود است؛ اما وقتی انسان در آن غور می‌کند، می‌بیند واقعاً تمام نمی‌شود. هرکسی با درون قرآن آشنا باشد و در آن تدبر و تفکر کند، می‌بیند «بحر لایفنی» است که هرچه در آن فرو می‌رود به عمق آن نمی‌رسد. حتی عارفان بالله و علمای بزرگ و ائمه هدی (علیهم‌السلام) می‌گویند هرچه غور می‌کنیم می‌بینیم عمق آن پایان ندارد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۱۶)، «بلکه نکته‌ی جدید و مطلب بدیعی به‌دست می‌آید و بر فهم درست قبلی افزوده می‌شود... قرآن کتابی است که برای همه‌ی نسل‌ها و عصرها حرف دارد و هیچ‌گاه تکراری و کهنه نمی‌شود و این یکی از تمایزهای قرآن با سایر متون است که می‌تواند به اعجاز قرآن دلالت کند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۰۲/۳۰). از نگاه رهبر انقلاب همین جامعیت، پایان‌ناپذیری و تازگی قرآن موجب شده که این مصحف شریف تا ابد، معارف مورد نیاز برای زندگی

را به دست دهد. یعنی قرآن باید بتواند و می‌تواند درباره‌ی آن صحنه‌ی وسیع و گستره زندگی انسان، پاسخ بدهد و به معارف بلند الهی راهنمایی کند. البته این، با تفقه و تطهیر قلب حاصل می‌شود (خامنه‌ای، ۱۴۰۱/۰۱/۱۴).

ایشان در توضیح همین خصوصیت قرآن می‌فرماید: «هدایت قرآن به یک منطقه‌ی محدودی از زندگی بشر اختصاص ندارد؛ بلکه قرآن مشرف به همه گستره عظیم صحنه زندگی و میدان حضور بشر است؛ از عروج معنوی و جوار الهی انسان بگیرد تا اداره جوامع انسانی، اقامه عدل، رفتارهای مدیریتی برای اداره جوامع بشری و دفع دشمنان گوناگون، یا رفع دشمنی‌ها، تا اخلاق، تا خانواده، (فرقان، ۷۴؛ نور، ۳۲)، تا مسئله‌ی آرامش و سکون روحی و فرونشاندن تلاطم‌های درونی (فتح، ۲۶)، تا توصیه به علم و شناخت طبیعت (هود، ۶۱)، تا رفتارهای فردی انسان (لقمان، ۱۸ و ۱۹) و... همه این عرصه‌های زندگی مورد هدایت قرآن است. چقدر غافلند کسانی که خیال می‌کنند قرآن به مسائل زندگی، سیاست، اقتصاد و حکومت کار ندارد؛ درحالی که بخش عمده‌ی قرآن راجع به زندگی اجتماعی است.» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰/۰۱/۲۵).

در پایان می‌توان گفت؛ قرآن کریم، کتابی است که بشریت نه تنها از معارضه با آن ناتوان است؛ بلکه از فهم و کشف تمام معانی آن نیز عاجز است. از نگاه امام خامنه‌ای، قرآن کتابی است جامع و پایان‌ناپذیر که برای همه ادوار تاریخی و همه نسل‌ها حرف داشته و تمام صحنه عظیم زندگی بشر را دربر می‌گیرد.

۹-۹. استحکام قواعد قرآنی

قوانین بشری همواره با تغییر و تحول و آزمون و خطا همراه است؛ زیرا وضع‌کنندگان آن احاطه علمی بر مبادی قواعد و مصالح و مفاسد واقعی انسان و جهان ندارد، با اینکه هیئت قانون‌گذار از برجسته‌گان و زبده‌گان یک جامعه برگزیده می‌شود. از آنجایی که پیش‌گیری از معضلات و انحطاط اجتماعی لازم است، می‌بایست قوانین حاکم بر جامعه از استواری و استحکام برخوردار باشند و چنین قانونی پدید نمی‌آید جز از عالم به غیب و شهود. قرآن کریم که از محضر خداوند علیم و حکیم فرود آمده است

دارای قواعد مستحکم و هماهنگ با مصالح واقعی بشر است. علامه طباطبایی در این زمینه می‌نگارد: «قوانین قرآنی مبتنی بر توحید، فطرت، نوامیس طبیعت و اخلاق پسندیده است؛ بدین جهت همواره ثابت بوده و باگذر زمان و تحول مکان دچار اضطراب و دیگرگونی نمی‌شود؛ اما قوانین بشری براساس تحول اجتماعی تدوین شده و معنویت، اخلاق، قوانین فطرت و نوامیس طبیعت را از نظر دور داشته‌اند، بدین سبب همواره با تزلزل و تحول همراه است» (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۱، ص ۶۳).

آیت‌الله خامنه‌ای می‌فرماید: «قرآن کتاب زندگی است. اگر آحاد بشر قواعد زندگی را با قرآن تطبیق بکنند، سعادت دنیا و آخرت نصیب آنها خواهد شد. قرآن افزون بر آنکه کتاب علم و معرفت و یک سرچشمه‌ی تمام‌نشدنی است، دستورات کاربردی برای زندگی دارد؛ یعنی محیط زندگی را آباد می‌کند، زندگی را از امنیت، سلامت و آسایش برخوردار می‌سازد. «يَهْدِي بِهٖ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ» (مائده، ۱۶) انسان‌ها در طول تاریخ دست به گریبان ظلم، تبعیض، جنگ، ناامنی و لگدمال شدن ارزش‌ها بوده‌اند، امروز هم هستند؛ راه علاج این‌ها قرآن است. یعنی جوامع بشری اگر به دستورات کاربردی قرآن عمل بکنند، بدون تردید از همه این مشکلات نجات پیدا خواهند کرد. در همین ظاهر قرآن هزاران دستور زندگی وجود دارد. به تعبیر امیرالمؤمنین (علیه السلام) ظاهر قرآن شگفت‌انگیز و زیبا است (نهج‌البلاغه، خطبه‌ی ۱۸) برای کسانی که اهل نگاه زیباشناسانه هستند.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۰۲/۰۶).

بنابراین «عزت، رفاه، پیشرفت مادی و معنوی، اخلاق نیک، سلطه و غلبه بر دشمنان در سایه‌ی قرآن است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۰۴/۳۱). امام خامنه‌ای در بیان‌های گوناگون، قواعد زندگی‌ساز قرآن را تبیین کرده است، ایشان در یکی از سخنرانی‌های خود برخی از قواعد قرآن را این گونه برشمرد: «ارائه تفسیر صحیح از زندگی در مقابل تفسیرهای مادی‌گرایانه (بقره، ۲۰۰ و ۲۰۱)، ارائه چگونگی به مصرف رساندن ثروت (قصص، ۷۷ و ۷۸)، تنظیم مناسبات اجتماعی است (حجر، ۱۲)، رعایت عدالت و انصاف با دشمن (مائده، ۸)، گفتار سدید و از روی علم (اسراء، ۳۶)، اعتماد نکردن به ظالمان (هود، ۱۱۳). (خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۰۲/۰۶)، موارد شمرده شده بخش اندکی از موضوعات انبوهی است که در قرآن

مورد گفت و گو قرار گرفته است. آیت الله خوئی نیز با برشمردن تعدادی از مسائل مطرح شده در قرآن، می‌فرماید: «قرآن در همه این مسائل، بهترین و جالب‌ترین حقایق را به بشر عرضه کرده است؛ حقایقی که خلل، فساد و بطلان هرگز بر آنها راه ندارد و کوچک‌ترین اشکال و ایرادی متوجه آنها نمی‌باشد. این چیزی است که ذاتاً برای بشر امکان‌پذیر نیست و کسی نمی‌تواند در هر مورد جزئی و کلی قانون‌گذاری کند و این قانون برای همیشه و تا ابد زنده و بی‌نقص و عیب باشد، مخصوصاً اگر این افراد از میان ملت بی‌علم و دانش برخیزد که کوچک‌ترین آشنایی با این گونه معارف و حقایق نداشته باشد (خوئی، بی‌تا، ص ۶۸)؛ بنابراین قرآن کریم با خواستگاه و حیانی خود در برگیرنده‌ای قواعد خلل‌ناپذیر و راه‌گشا برای بشریت در طول تاریخ و پهنه‌ی مکان است.

نتیجه‌گیری

اعجاز قرآن کریم، گواه روشنی بر حقانیت نبوت پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله و دلیل جاودانه بودن دین اسلام است. در این مورد سخن بسیار گفته شده است؛ اما دیدگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی که یکی از صاحب‌نظران برجسته حوزه قرآن‌پژوهی است، لطافت و جایگاه ویژه دارد. بدین جهت این نوشته نظرگاه ایشان در مورد معجزه بودن قرآن را جمع‌آوری و تحلیل کرده است. جست‌وجو در گفتارهای امام خامنه‌ای در این حوزه مطالب ذیل را پدید آورد:

۱. معجزه واقعی خارق‌العاده و دارای اسبابی است که بشر عادی توانایی درک و تحلیل آن را ندارد؛ بنابراین معجزه خارج از نظام علیت نبوده و ناقض آن نیست؛
۲. پدیده معجزه به دلیل مبادی و اهداف خود، دارای ویژگی‌های است که موجب تمایز آن از امور مشابه می‌شود. معجزه یک حقیقت ناشی از طهارت روح و دارای اثر واقعی است در حالی که سحر و شعبده و مانند آن، یک خیال باطل و دارای اثر کاذب و غیر مستقیم است؛
۳. تحدی و هم‌اوردطلبی قرآن کریم و عجز و درماندگی بشر از معارضه با آن، بهترین دلیل بر وحی بودن قرآن است؛ زیرا به اعتراف دانشمندان، لطافت‌ها

وظرافت‌های لفظی و ادبی و نیز محتوای غنی، ژرف و جامع قرآن، در علم و قدرت محدود بشر نیست؛

۴. پیامبران برای اثبات حقانیت خود، در مقابل خصوم لجوج و تردید کنندگان دعوت حق، گاهی از امور غیرعادی یاری می‌گرفتند و معجزه‌ی از سنخ دانش رایج و فن مرسوم؛ اما در سطح بالاتر می‌آوردند تا دانشمندان با درک غیر طبیعی بودن آن، به اعجاز و صدق نبوت مدعی اعتراف کنند.

۵. معجزات انبیا گذشته متناسب با شریعت‌شان، موقت و منحصر به زمان و مکان خود بوده است؛ اما اعجاز قرآن به تبع خاتمیت اسلام دائمی است؛

۶. قرآن کریم برای انتقال مفاهیم، زیباترین الفاظ را برگزیده تا آنجا که کلمات و جملات قرآن معیار سنجش زبان عرب قرار گرفته است. این جمال لفظی، موسیقی گوش‌نواز، نظم و تألیف بی‌مانند قرآن دل‌ها را ربوده و قلب‌ها را تسخیر می‌کند؛

۷. جامعیت، پایان‌ناپذیری، تازگی و قواعد مستحکم و زندگی‌ساز قرآن، این کتاب را به معجزه‌ی جاودانه تبدیل کرده است که برای همه‌ی ادوار تاریخی و همه‌ی نسل‌ها حرف داشته و همه‌ی صحنه‌ی عظیم زندگی بشر را در بر می‌گیرد.

فهرست منابع

✱ قرآن کریم

✱✱ نهج البلاغه

۱. ابن فارس، احمد. (۱۴۲۰ق). معجم مقاییس اللغة (ج ۴، چاپ سوم). بیروت: دارالکتب اسلامیة.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). لسان العرب (ج ۹، چاپ سوم). بیروت: دارصادر.
۳. ابن عطیة، عبدالحق بن غالب. (۱۴۲۲ق). المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز (ج ۱). بیروت: دار الکتب العلمیة.
۴. جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۱). تفسیر موضوعی قرآن کریم؛ قرآن در قرآن (چاپ سوم). قم: مرکز نشر اسراء.
۵. جوهری، اسماعیل ابن حماد. (۱۴۰۴ق). الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیة (ج ۳، چاپ سوم). بیروت: دارالعلم.
۶. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۱). بیانات در جلسه بیست و پنجم تفسیر سوره بقره، برگرفته از پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17179>
۷. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۱). بیانات در جلسه بیست و سوم تفسیر سوره بقره، برگرفته از پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17178>
۸. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۱). بیانات در جلسه بیست و هفتم تفسیر سوره بقره، برگرفته از پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17181>
۹. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۸). بیانات در دیدار جمعی از بانوان قرآن پژوه کشور، برگرفته از پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8259>
۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۵). بیانات در محفل انس با قرآن کریم، برگرفته از پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=33309>

۱۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۸). بیانات در دیدار هیئت علمی و دست‌اندرکاران برگزاری همایش ملی «فقه هنر»، برگرفته از پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری:
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=31931>
۱۲. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۸). بیانات در محفل انس با قرآن کریم، برگرفته از پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=42448>
۱۳. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۹). بیانات در دیدار قاریان، برگرفته از پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=20482>
۱۴. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۹). بیانات در محفل انس با قرآن کریم، برگرفته از پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=45426>
۱۵. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۴۰۰). بیانات در محفل انس با قرآن کریم، برگرفته از پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=47709>
۱۶. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۴۰۱). بیانات در محفل انس با قرآن کریم، برگرفته از پایگاه اطلاع رسانی مقام معظم رهبری: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=49983>
۱۷. خوئی، سید ابوالقاسم. (بی‌تا). البیان فی تفسیر القرآن. قم: مؤسسه احیاء آثار الامام الخوئی.
۱۸. راغب اصفهانی، حسین. (۱۴۲۶ق). مفردات ألفاظ القرآن (چاپ پنجم). قم: ذوی القربی.
۱۹. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر. (۱۴۲۱ق). الاتقان فی علوم القرآن (ج ۲، محقق: زمرلی، فواز احمد). بیروت: دارالکتاب العربی.
۲۰. طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۶۲). اعجاز قرآن. تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
۲۱. طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۹۰ق). المیزان فی تفسیر القرآن (ج ۱، چاپ دوم). بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
۲۲. طریحی، فخرالدین. (۱۳۷۵). مجمع البحرین (ج ۴، چاپ سوم). تهران: کتابفروشی مرتضوی.
۲۳. طوسی، خواجه نصیرالدین؛ حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۰۷ق). کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

۲۴. عیاشی، محمد بن مسعود. (۱۳۸۰ق). التفسیر (تفسیر العیاشی) (ج ۱، محقق: سیدهاشم رسولی محلاتی). تهران: مکتبه العلمیه الاسلامیه.
۲۵. فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب) (ج ۲، چاپ سوم). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۶. فراهیدی، خلیل ابن احمد. (۱۴۱۰ق). العین (ج ۱، چاپ دوم). قم: هجرت.
۲۷. فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۰۵ق). المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی (ج ۲). قم: دارالهجرة.
۲۸. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). الکافی (ج ۱، محقق: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی). تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۲۹. مصباح یزدی، محمد تقی. (۱۳۹۸). قرآن شناسی (ج ۱، چاپ هفتم، محقق: محمود رجبی). قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۳۰. معرفت، محمد هادی. (۱۳۸۸). التمهید فی علوم القرآن (ج ۴). قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید.

References

* The Holy Quran

** Nahj al-Balagha

1. 'Ayyashi, M. I. M. (1960). *Al-Tafsir (Tafsir al-'Ayyashi)* (Vol. 1, S. H. R. Mahallati, Ed.). Tehran: Maktabah al-'Ilmiyyah al-Islamiyyah. [In Arabic]
2. Fakhr Razi, M. I. (1999). *Al-Tafsir al-kabir (Mafatih al-ghayb)* (Vol. 2, 3rd ed.). Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic]
3. Farahidi, K. I. A. (1989). *Al-'Ayn* (Vol. 1, 2nd ed.). Qom: Hijrat. [In Arabic]
4. Fayumi, A. I. M. (1984). *Al-Misbah al-munir fi gharib al-sharh al-kabir lil-Rafi'i* (Vol. 2). Qom: Dar al-Hijrah. [In Arabic]
5. Ibn 'Atiyyah, A. G. (2001). *Al-Muharrar al-wajiz fi tafsir al-kitab al-'aziz* (Vol. 1). Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
6. Ibn Faris, A. (2000). *Mu'jam maqayis al-lughah* (Vol. 4, 3rd ed.). Beirut: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
7. Ibn Manzur, M. I. (1993). *Lisan al-'Arab* (Vol. 9, 3rd ed.). Beirut: Dar Sadir. [In Arabic]
8. Javadi Amoli, A. (2002). *Thematic Interpretation of the Holy Quran: The Quran in the Quran* (3rd ed.). Qom: Isra Publishing Center. [In Persian]
9. Jawhari, I. I. H. (1984). *Al-Sihah - Taj al-lughah wa sihah al-'Arabiyyah* (Vol. 3, 3rd ed.). Beirut: Dar al-'Ilm. [In Arabic]
10. Khamenei, S. A. (1992). *Statements in the 23rd Session of the Exegesis of Surah al-Baqarah*. Retrieved from [<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17178>] [In Persian]
11. Khamenei, S. A. (1992). *Statements in the 25th Session of the Exegesis of Surah al-Baqarah*. Retrieved from [<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17179>] [In Persian]

12. Khamenei, S. A. (1992). *Statements in the 27th Session of the Exegesis of Surah al-Baqarah*. Retrieved from [<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17181>] [In Persian]
13. Khamenei, S. A. (2009). *Statements in a Meeting with a Group of Female Quranic Scholars*. Retrieved from [<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8259>] [In Persian]
14. Khamenei, S. A. (2016). *Statements in the Gathering of Intimacy with the Holy Quran*. Retrieved from [<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=33309>] [In Persian]
15. Khamenei, S. A. (2019). *Statements in a Meeting with the Scientific Committee and Organizers of the National Conference on "Fiqh and Art."* Retrieved from [<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=31931>] [In Persian]
16. Khamenei, S. A. (2019). *Statements in the Gathering of Intimacy with the Holy Quran*. Retrieved from [<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=42448>] [In Persian]
17. Khamenei, S. A. (2020). *Statements in a Meeting with Quranic Reciters*. Retrieved from [<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=20482>] [In Persian]
18. Khamenei, S. A. (2020). *Statements in the Gathering of Intimacy with the Holy Quran*. Retrieved from [<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=45426>] [In Persian]
19. Khamenei, S. A. (2021). *Statements in the Gathering of Intimacy with the Holy Quran*. Retrieved from [<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=47709>] [In Persian]
20. Khamenei, S. A. (2022). *Statements in the Gathering of Intimacy with the Holy Quran*. Retrieved from [<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=49983>] [In Persian]

21. Khoei, S. A. (n.d.). *Al-Bayan fi tafsir al-Quran*. Qom: Mu'assasat Ihya' Athar al-Imam al-Khoei. [In Arabic]
22. Kulayni, M. I. Y. (1986). *Al-Kafi* (Vol. 1, A. A. Ghaffari & M. Akhundi, Eds.). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
23. Ma'refat, M. H. (2009). *Introduction to Quranic Sciences* (Vol. 4). Qom: Al-Tamhid Cultural Publishing Institute. [In Persian]
24. Mesbah Yazdi, M. T. (2019). *Quranic Studies* (Vol. 1, 7th ed., M. Rajabi, Ed.). Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute Press. [In Persian]
25. Raghib Esfahani, H. (2005). *Mufradat alfaz al-Quran* (5th ed.). Qom: Dhawi al-Qurba. [In Arabic]
26. Suyuti, A. A. (2000). *Al-Itqan fi 'ulum al-Quran* (Vol. 2, F. A. Zumralli, Ed.). Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi. [In Arabic]
27. Tabatabai, S. M. H. (1970). *Al-Mizan fi tafsir al-Quran* (Vol. 1, 2nd ed.). Beirut: Mu'assasat al-A'lamiiyyah lil-Matbu'at. [In Arabic]
28. Tabatabai, S. M. H. (1983). *The Miraculous Nature of the Quran*. Tehran: Raja Cultural Publishing Center. [In Persian]
29. Tarihi, F. (1996). *Majma' al-bahrayn* (Vol. 4, 3rd ed.). Tehran: Mortazavi Bookstore. [In Persian]
30. Tusi, K. N., & Hilli, H. I. Y. (1986). *Kashf al-murad fi sharh tajrid al-i'tiqad*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]